

حق احکام و آثار آن

مؤلفان

دکتر محمد روحانی مقدم
عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی
واحد سمنان

دکتر مریم آقایی بجستانی
عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی
واحد سمنان

مجمع علمی و فرهنگی مجد

عنوان و نام پدیدآور :	حق، احکام و آثار آن
مشخصات نشر :	تهران: مجد، ۱۳۹۳.
شابک :	۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۳۲۰-۲
وضعیت فهرست نویسی :	فیبای منحصر
پادداشت :	این مدرک در آدرس http://opac.nfai.ir قابل دسترسی است.
شماره کتابشناسی ملی :	۳۷۶۰۱۰۸

هرگونه تکثیر کامل یا قسمتی از کتاب بدون اجازه پدیدآورنده، یا ناشر خلاف قانون، شرع و اخلاق است.
موارد تخلف را به دفتر مرکزی «مجد» گزارش فرمایید.

حق احکام و آثار آن

مؤلفان: دکتر محمد روحانی، دکتر مریم آقایی بهجستانی

انتشارات مجد

چاپ اول : ۱۳۹۴ تعداد: ۵۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ و منحصر «مجد» است.

دفتر مرکزی:

تهران، خیابان ۱۲ فروردین، تقاطع خیابان وحید نظری، پلاک ۱۰۸

تلفن و دورنگار: ۶۶۴۹۵۰۳۴ - ۶۶۴۰۹۴۲۲ - ۶۶۴۹۳۳۸۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۳۲۰-۲

ISBN: 978-600-193-320-2

شعبه فروردین: خیابان ۱۲ فروردین، مقابل تعزیرات، پلاک ۲۸۳، طبقه دوم، تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۸

شعبه اردیبهشت: خیابان اردیبهشت (منیری جاوید)، تقاطع شهدای ژاندارمری، پلاک ۵۷، تلفن: ۶۶۴۸۶۸۷۴

شعبه یزد: خیابان فرخی یزدی، مجتمع تجاری شقایق، طبقه هم کف - تلفن: ۳۶۲۶۸۶۷۰ - ۳۵

www.majdlaw.ir

E-mail: majdlaw92@gmail.com

سیستم اشتراک پذیری «مجد»:

ارسال پیامک حاوی نام و نام خانوادگی و شغل (در صورت تمایل) به شماره ۳۰۰۰۸۷۷۶۷۷

فصلنامه حقوقی مجد با ارائه مقالات اساتید مبرز حقوق کشور بطور منظم منتشر می‌شود.

فهرست مطالب

۹	 مقدمه
۱۳	 بخش اول: تعاریف
۱۵	 فصل اول: حق
۱۵	 گفتار اول: معنای لغوی حق
۱۶	 گفتار دوم: معنای اصطلاحی حق
۲۵	 گفتار سوم: موارد استعمال حق در قرآن
۳۰	 فصل دوم: حق و حکم
۳۰	 گفتار اول: معنای لغوی حکم
۳۱	 گفتار دوم: معنای اصطلاحی حکم
۳۲	 الف) اولین معنای اصطلاحی حکم
۳۵	 ب) دومین معنای اصطلاحی حکم
۳۶	 ج) سومین معنای اصطلاحی حکم
۳۶	 د) چهارمین معنای اصطلاحی حکم
۳۸	 گفتار سوم: اقسام حکم شرعی
۳۸	 الف) حکم تکلیفی و حکم وضعی
۳۹	 ب) حکم واقعی و حکم ظاهری
۴۰	 ج) حکم اولی و ثانوی
۴۱	 گفتار چهارم: مقایسه حق و حکم
۴۸	 فصل سوم: حق و ملک
۴۸	 گفتار اول: معنای لغوی ملک
۴۸	 گفتار دوم: معنای اصطلاحی ملک
۵۲	 گفتار سوم: مقایسه حق و ملک

۵۹	بخش دوم: شناخت حق
۶۱	فصل اول: خصوصیات حق
۶۱	گفتار اول: قابلیت اسقاط حق
۶۱	الف) تعریف اسقاط
۶۳	ب) ماهیت ابراء
۶۴	ج) نحوه اسقاط
۶۵	د) دلیل اسقاط
۷۱	گفتار دوم: قابلیت عوض واقع شدن
۷۱	الف) نظریه معتقدان به منع
۷۴	ب) نظریه معتقدان به جواز
۷۸	ج) نظریه قابلین به تفصیل
۷۹	گفتار سوم: قابلیت نقل و انتقال
۸۳	فصل دوم: اسباب پیدایش حق
۸۳	الف) پیدایش حق از طریق عقد
۸۵	ب) پیدایش حق از طریق شبه عقد
۸۶	ج) پیدایش حق از طریق جرم
۸۷	د) پیدایش حق از طریق شبه جرم
۸۷	ه) پیدایش حق از طریق قانون
۸۹	فصل سوم: اثبات حق
۹۰	گفتار اول: اقرار
۹۶	گفتار دوم: سند
۹۸	گفتار سوم: شهادت
۹۹	الف) شهادت معتبر
۱۰۰	ب) شهادت تبرعی
۱۰۲	ج) شهادت بر شهادت
۱۰۵	گفتار چهارم: امارات
۱۰۶	گفتار پنجم: سوگند
۱۰۷	گفتار ششم: علم قاضی
۱۱۱	فصل چهارم: اقسام حق

گفتار اول: حق الله و حق الناس.....	۱۱۱
الف) تعریف حق الله و حق الناس.....	۱۱۱
ب) اقسام حق الله و حق الناس.....	۱۱۴
ج) وجوه افتراق حق الله و حق الناس.....	۱۱۵
د) تراحم حقوق.....	۱۲۴
گفتار دوم: حق مالی و حق غیر مالی.....	۱۲۷
گفتار سوم: حق عینی و حق دینی.....	۱۲۹
الف) حق عینی.....	۱۳۰
۱- حق عینی اصلی.....	۱۳۰
۲- حق عینی تبعی.....	۱۳۶
ب) حق دینی (شخصی، ذمی).....	۱۳۷
گفتار چهارم: حق منجز و حق معلق.....	۱۴۱
گفتار پنجم: حق حال و حق مؤجل.....	۱۴۲
گفتار ششم: حق دایم و حق موقت.....	۱۴۲
گفتار هفتم: حق ثابت و حق متزلزل.....	۱۴۳
گفتار هشتم: حق متعدد الأطراف و حق متحد الأطراف.....	۱۴۴
گفتار نهم: حق مجرد و حق غیر مجرد (حق محض، حق غیر محض).....	۱۴۵
گفتار دهم: حقوق عمومی، حقوق خصوصی.....	۱۴۵
الف) حقوق عمومی.....	۱۴۵
ب) حقوق خصوصی.....	۱۴۶
ج) تفاوت حقوق عمومی و خصوصی.....	۱۴۶
گفتار یازدهم: حقوق قابل اسقاط و نقل و انتقال و حقوق غیر قابل اسقاط و نقل و انتقال.....	۱۴۸
فصل پنجم: مصادیق مشتبیه بین حق و حکم.....	۱۵۳
گفتار اول: رجوع در طلاق رجعی.....	۱۵۶
گفتار دوم: اولویت ناشی از سبقت.....	۱۶۰
الف) نظریه حق بودن سبقت.....	۱۶۱
ب) نظریه حکم بودن سبقت.....	۱۶۴
گفتار سوم: نفقات.....	۱۶۷

- گفتار چهارم: خیارات ۱۷۰
- گفتار پنجم: شفعه ۱۷۱
- گفتار ششم: صلح بر حق دعوی ۱۷۳
- گفتار هفتم: غیبت و سایر اهانات ۱۷۳
- گفتار هشتم: اجازه ورد مالک در بیع فضولی ۱۷۴
- گفتار نهم: جواز رجوع در عقود جایز ۱۷۵
- فصل ششم: دستیابی به حق ۱۷۶
- گفتار اول: نحوه دستیابی به حقوق کیفری ۱۷۷
- گفتار دوم: نحوه دستیابی به حقوق مالی ۱۷۸
- الف) حق مالی عینی ۱۷۸
- ب) حق مالی دینی ۱۷۹
- گفتار سوم: استیفای حق و نظریه سوءاستفاده از حق ۱۸۵
- الف) سوء استفاده از حق در حقوق اسلام ۱۸۵
- ب) محدودیت استیفای حق ۱۹۷
- منابع ۲۰۵

مقدمه

سپاس بی منتها خدای را که اشرف مخلوقات را به زیور عقل آراست و بزرگ گنجینه تعقل را در آدمی به ودیعت نهاد و درود بی کران بر سرور کائنات که قواعد سعادت بشر را بنا نهاد و راه راست را به او نمایاند و تحیات بسیار بر جانشینان پاک او که واسطه فیضند و معلمانی راستین.

حق، ریشه و قدمتی همپای گام نهادن آدمی بر روی کره خاکی و عمری به درازای حیات بشری دارد. حق را نه تنها از دیدگاه حقوق اسلام بلکه از منظر انسانی و فطری نیز می‌توان به نظاره نشست. چرا که آدمی در گذر زمان، صرف نظر از جامعه‌ای که به آن تعلق دارد و با قطع نظر از آداب و رسوم و سنت‌ها و گرایش‌های فردی و اجتماعی به دنبال احقاق حقوق از دست رفته خویش کوشیده است.

طرفداری جدی اسلام از حقوق انسان‌ها باعث شد تا اسلام در اندک زمانی پس از پیدایش در اقصی نقاط عالم گسترش یابد و در مدتی کوتاه بر بخش وسیعی از جهان مسلط شود.

وقتی حق را از زوایای مختلف مورد بررسی قرار دهیم و به تقسیم‌بندی‌های متفاوت آن دقت نماییم و اسباب ایجاد حق را مورد کنکاش قرار دهیم، این مهم دانسته می‌شود که در اسلام، حقوق مبتنی بر اصول انسانی و الهی و بر پایه فطرت بشری بوده و دارای امتیازهای ویژه‌ای است.

در حق، دو عنصر «من له الحق» و «من علیه الحق» طرفین یک حق هستند. وقتی برای فردی حقی فرض شد، وی توانایی و سلطه مطالبه حق خود را از «من علیه الحق» دارد. قانون این توانایی را به ذی‌حق داده تا حق خویش را مطالبه و گاهی شخصاً استیفا نماید.

حق به فرموده حضرت علی، «اوسع الاشياء فی التواصف و اضيقها فی التناصف»^۱ است. یعنی به هنگام سخن گفتن و توصیف، حق دامنه‌ای بس وسیع دارد، اما در مقام عمل و انصاف ورزیدن بسیار ضیق است.

به هر حال بحث از حق و این که به راستی معنای حق چیست، آیا مراد از حق، عدالت، وظیفه و واقع است یا منظور همان حق در مقابل باطل است، ضروری می نماید. این که حق چیست و چه تفاوت هایی بین حق و حکم و ملک وجود دارد، همه و همه مباحثی است که باید به طور دقیق و مفصل مورد کنکاش قرار گیرد.

برخورداری این بحث از جایگاهی مهم و پر ظرفیت در فقه و دامنه وسیع آن در بیشتر ابواب فقهی، ضرورت پرداختن به این موضوع را نمایان می سازد.

پژوهش حاضر که با عنوان «حق و احکام و آثار آن» تقدیم می گردد، مشتمل بر یک مقدمه و دو بخش است.

بخش اول با عنوان «تعاریف»، به تعریف واژه های حق، حکم و ملک اختصاص دارد و علاوه بر معنای لغوی و اصطلاحی این واژه ها، به مقایسه آن ها با یکدیگر نیز پرداخته است.

در بخش دوم با عنوان «شناخت حق»، کوشیده ایم حق را از جوانب مختلف مورد بحث قرار دهیم و با مباحثی چون خصوصیات حق، اسباب ایجاد حق، راه های اثبات حق، اقسام حق، مصادیق مشتبه بین حق و حکم و دستیابی به حق، به ارایه تصویر روشنی از حق پرداخته ایم.

با توجه به اهمیت حق و پراکنده بودن مباحث مربوط به آن از قبیل تعاریف، اقسام، ویژگی ها، نحوه اثبات و استیفا در ابواب مختلف فقهی، نگارندان مصمم شدند تا با جدیت در صدد تبیین حق در فقه شیعه برآید و با بررسی نظریات فقهای متقدم و متأخر درباره مباحث فوق به ترسیم نمایی کلی از بحث حق در فقه شیعه بپردازد، آنگاه به مباحثی چون راه های دستیابی به حق و مسأله سوء استفاده از حق اشاره کرده است که با وجود سابقه طولانی آن در اسلام، تحت عنوان «قاعده لا ضرر»، حقوق دانان غرب با عنوان «سوء استفاده از حق» بدان پرداخته اند.

در پایان لازم می دانم از اساتید گرانقدری که در طول تحصیل خود از محضر پر فیض شان به قدر وسع و استعداد ناچیز خویش بهره برده ام سپاس گذاری کنم، فرزادگانی که با نایل شدن به مقام والایی از دانش و معرفت، عمر گرانبهای خویش را در جهت تعلیم و تربیت و حل مشکلات عملی دانشجویان صرف نموده اند.

بزرگوارانی چون مرحوم آیت الله کاظم مدیر شانه چی و مرحوم دکتر سید مهدی

صانعی (رحمة الله عليهما) که همواره خوشه‌چین خرمن معرفت و دانش ایشان بوده‌ام و نیز از استاد ارجمند مرحوم دکتر سیدی علوی که در طول مدت تحصیل از راهنمایی‌های ارزشمندشان بهره‌مند شده‌ام. باشد که خداوند متعال روح آن بزرگواران را غریق رحمت و اسعه خویش گرداند و با اولیا محشورشان نماید.

در پایان از کلیه مخاطبان و اساتید فاضل و فرهیخته تقاضا می‌کنیم که با بیان نقطه نظرات ارزشمند خود نگارندگان را در جهت اصلاح و رفع نواقص یاری فرمایند. به امید آنکه مقبول طبع افتد و با نقد و تذکر صاحب‌نظران گرامی به زیور کمال آراسته گردد